

KRYŠTALIZÁCIA KONCEPCIE DIALEKTIKY BYTIA

(Autobiografická črta)

IGOR HRUŠOVSKÝ

14. apríla 1972 dožil sa 65 rokov akademik Igor Hrušovský. Pri tejto príležitosti uverejňuje časopis *Filozofia* jeho autobiografickú črtu. Zameriava sa v nej na problematiku, ktorú sledoval niekoľko desaťročí a k riešeniu ktorej u nás výrazne prispel. Ako je známe, svoj filozofický záujem orientoval i na mnohé ďalšie otázky, najmä z oblasti gnozeológie, dejín filozofie a teórie kultúry. Akademik Igor Hrušovský mieni retrospektívne spracovať genézu a utváranie svojho prístupu aj k týmto problémom.

R.

V tejto štúdii chcem sledovať proces utvárania svojho chápania dialektiky bytia v uplynulých desaťročiach. Kryštalizácia mojej koncepcie prešla tromi etapami. Prvá, prípravná etapa sa datuje od vzniku Vedeckej syntézy roku 1937 až do roku 1943. Táto prvá etapa prešla vážnym otrasom, vyvolaným rozbitím prvej republiky a krízou na začiatku roku 1940, keď bola Vedecká syntéza policajne rozpustená. Roku 1943 sa potom ukončila aj publicistická činnosť zameraná na túto problematiku. Po oslobodení roku 1945 nadviazaním na odkaz prvej etapy vstúpil som do druhej fázy kryštalizácie svojej koncepcie dialektiky bytia. Zavŕšila sa rokom 1948 vydaním mojej práce *Problémy noetiky*. Konečne do tretej vývinovej etapy, ktorá trvá až dodnes, som sa dostal roku 1957.

Spoločnou základnou črtou celého tohto môjho tridsaťpäťročného úsilia bolo preukázať, že bytie je štruktúrne diferencované a kvalitatívne premenlivé a že je vo svojej diferenciacii a premenlivosti zákonité. Inak by nebolo kognitívne postihnuteľné a prakticky zvládnuteľné.

Pokladám za užitočné dokladať vývody tejto prehľadnej štúdie úryvkami a odkazmi na svoje vlastné práce z danej problematiky, zhrnuté (a očíslované) v súpise. V texte odkazujem pri každom citáte na čísla bibliografických titulov.

Prvá etapa

V polovici tridsiatych rokov viacerí príslušníci mladej vedeckej generácie na Slovensku začali pociťovať potrebu ventilovať spoločné teoretické a metodologické problémy najmä humanitných vied a niektoré hraničné a interdisciplinárne otázky. Na mojich druhov, ktorí sa venovali najmä teoretickým otázkam v literárnej vede a ume-novede vôbec, estetike, jazykovede, národopise a psychológii, vplývalo najmä dielo klasikov marxizmu, ďalej moderná sovietska literárna teória, práce Pražského lingvistického krúžku, prevratné dielo J. Mukařovského a veľmi sugestívne aj niektoré podnety Viedenského krúžku. Poznávam však, že na rozdiel od novopozitivistických

čít Viedenského krúžku vždy som vyznával materiálnu determinovanosť javov. Tak napríklad v monografickej práci *Teória vedy* (1941) tvrdím, že "výroky empirickej vedy vyslovujú reálne fakty, i keď nie celkom adekvátne. Musí stačiť, že ich bude veda poznávať postupom času vždy lepšie a lepšie" (12). V knihe *Vývin vedeckého myslenia* (1942) takisto konštatujem, že „vedecká práca je vlastne podmienená tým, že reálne dianie je nejakým spôsobom kauzálné podmienené a zákonité" (15).

Roku 1937 sa nám zdalo, že už dozrel čas a podmienky a že by bolo účelné sa konečne zgrupovať a stmeliť na spolkovom základe. Zakladajúcu schôdzku sme zvolili v lete toho istého roku. K názvu združenia inšpirovali súčasné európske progresívne úsilia o jednotu vedy. V tomto duchu sme vypracovali stanovky bratislavskej Vedeckej syntézy, ktoré sa však nikdy nedožili schválenia z údajne formálnych príčin.

Členovia Vedeckej syntézy okrem prednášok [správy o nich aj so stručnou charakteristikou prinášal najmä časopis *Elán* (6, 8)] uverejňovali svoje práce v časopisoch a zborníkoch. Vydali aj niekoľko knižných prác.

Členovia Vedeckej syntézy ozrejmovali si na vzrušených diskusiách najnovšie problémy modernej vedy, dialektiku vedeckej tvorby a metodologické otázky vedeckého výskumu.

Syntéza skutočne iniciatívne zasiahla do obrody našej vedy, nadväzujúc na progresívne úsilia v oblasti teórie a metodológie. Jej aktivita sa uplatňovala najmä v ujasňovaní problematiky syntaxe a sémantiky vedeckého jazyka, dialektiky vedeckej tvorby a kritérií verifikácie (konfirmácie), a potom v ozrejmovaní mnohých konkrétnych teoretických a metodologických otázok viacerých vedných disciplín. Táto aktivita avantgardy vyvolala a inšpirovala nový a svieži prúd vo vedeckom myslení na Slovensku.

O renesancii záujmu o problémy, ktorými sa zaoberala Vedecká syntéza, svedčí napríklad reedícia prác niektorých jej členov, ktoré sa oceňujú ako závažný prínos pre teoretické a metodologické prehĺbenie našej vedy.

V súčasnosti sú aktuálne a naliehavé aj niektoré integračné tendencie vo vede a výskum interdisciplinárnej problematiky, ktorým Vedecká syntéza venovala u nás iniciatívnu pozornosť.

O mnohých otázkach dialektiky štruktúry bytia vyšli už a stále vychádzajú početné štúdie. V tejto prehľadnej štúdii budem sledovať, ako som sám prispel k formovaniu koncepcie dialektiky štruktúry bytia v oblasti filozofie.

Práve v čase vzniku Vedeckej syntézy snažil som sa poukázať na význam dialektiky v úsilí o unifikáciu a integráciu vedy. V štúdii o modernej vedeckej filozofii (1938) zdôvodňujem, že aproximatívny charakter empirických výrokov principiálne umožňuje syntézu vedy na báze konkrétneho materiálu, ktorý racionalizmus stmeloval v aprioristické celky. Vývoj teórie poznania javil sa po celé veky ako „zápas metafyzického racionalizmu a vulgárneho empirizmu. Vulgárneho preto, že zväčša vyznával absolutizmus skúsenosti, takže i samy logické vzťahy mali sa priamo odvodiť zo skúsenosti a mali mať teda empirický pôvod a platnosť. Racionalizmus naopak zasa nerešpektoval náležite špecifickosť empirického materiálu a postuloval, že rozum produkuje spontánne apriórne výroky platné aj pre skúsenosť" (3). Význam dialektickej metódy sa ukázal revolučný jednak proti aprioristickému racionalizmu, jednak „popri plochom a mechanickom empirizme, ktorý svojimi prostriedkami nestačil vysvetliť napríklad veľké historické a sociálne transformácie" (3).

V ďalšej štúdii z toho istého roku snažil som sa vysvetliť, že neobsojí ani postulát absolútnej platnosti elementárnych empirických výrokov a že aj tieto výroky treba kontrolovať koordinovanými výrokmi v rámci danej sústavy poznatkov. Ďalej

sa tu usilujem poukázať na to, že syntéza vedy je dynamickým procesom. „Je veľa otázok, ktoré bude možné rozriešiť len budúcim skúmaním, a to vyvolá opäť nové a nové problémy. Podľa toho teda je nemysliteľný jednotný a úplný systém vedy, ale len určitá systematizácia v obvode premenného rámca“ (4). Aj elementárne výroky sú modifikovateľné.

V podmienkach prvej republiky uverejnil som napokon ešte rozsiahlejšiu štúdiu v Slovenských smeroch (1938), v ktorej rozlišujem ontické a ontologické chápanie bytia: „V základe možno rozlišovať dvoje poňatie reality: metafyzické, ktoré kladie nevedeckú otázku, čo je daný predmet osebe, a empirické, kladúce otázku, ako je výrok o danom predmete zaradený v platnej sústave empirických hypotéz“ (5). V tejto štúdii snažím sa ďalej zdôvodniť aj striktné rozlišovanie analytických a empirických viet: „Ak je medzi formálnou vedou (logika, v nej matematika) a reálnou vedou (celok empirických vied) z psychogenetického hľadiska len stupňový rozdiel, je z logického hľadiska rozdiel zásadný, spočívajúci na syntaktickom rozdieli medzi vetami analytickými a empirickými (t. j. syntetickými)“ (5). „Logická syntax si všima len formálnu štruktúru viet“ (5).

Roku 1939 uverejnil som v Slovenských pohľadoch opäť rozsiahlejšiu štúdiu o problematike vedeckej syntézy, v ktorej som sa vyslovil proti hocakému úsiliu o násilnú systemizáciu výtvarných empirického poznania: „Veda nie je a nikdy nebude uzavretým celkom, lebo vždy sa v nej budú vynorovať problémy, ktorých riešenie vyvolá otázky vždy nové a nové“ (7). V tejto štúdii po prvý raz rozvíjam svoju koncepciu dialektiky teórie a praxe: „Každý vedecký experiment možno vykonať s nevyhnutným predpokladom istých teórií, ktorých podoba je opäť determinovaná skúsenosťou, pravda, skúsenosťou, ktorá je zasa interpretovaná teóriou atď. in infinitum. Je to teda neprestajné a dynamické odvolávanie sa faktov na teóriu a naopak. Teória síce naznačuje, kade sa má uberať vedecký experiment, no je to vždy experiment, ktorý nás chráni, aby sme nesledovali neplodné cesty, a pomáha nám dostať sa z vyšliapaných ciest a stavia nás pred úlohu hľadať nové“ (7). Slovom, poslaním tejto štúdie je — aj na základe analýzy jednotlivých etáp dialektiky vedeckého vývinu — ozrejmiť podmienky a predpoklady konvergentného a koordinovaného rozvoja vedy.

Problematiku týchto štúdií, uverejnených v rokoch 1938 a 1939, rozviedol som v rokoch 1937 až 1940 aj v sérii prednášok vo Vedeckej syntéze. Na diskusiách o prednesených témach (logická syntax, otázky syntaxe a sémantiky vedeckého jazyka, problémy vedeckej verifikácie, vedecká indukcia, problémy kauzality, úloha osobnosti vo vývine) mávali zvlášť živú účasť moji druhovia z oblasti teórie literatúry a jazykovedy.

V rokoch 1940 a 1941 vo dvoch zborníkoch poézie a umenia ďalej rozvádzam svoje úvahy z uvedených štyroch štúdií. V prvom z nich poukazujem na to, že sémantika nedisponuje pevnou verifikačnou základňou, a to je podmienené tým, že i tie najelementárnejšie výrobky obsahujú empirické pojmy, ktoré nikdy nemôžeme sémanticky verifikovať úplným a vyčerpávajúcim spôsobom. A tak istota subjektívnej evidencie pri overovaní nemá absolútnu objektívnu hodnotu. „Vyčerpávajúceho testu niet, keďže výroky, ktorými verifikujeme, potrebujú samy ďalšie overenie atď. Skutočnosť, že výroky nevyhnutne nesú pečať pravdepodobnosti, vyplýva napokon aj zo všeobecného poznatku, že nateraz platné empirické zákony vplyvajú na formuláciu našich elementárnych výrokov a na priebeh našich experimentov, takže tieto nemôžu celkom absolutisticky a mechanicky určovať podobu vedeckých teórií a zákonov, akokoľvek sú primárnym činiteľom sémantickej verifikácie“ (9).

Domnievam sa, že v zásade dodnes platí aj tento postreh štúdie, pokiaľ ide osobitne o sémantickú povahu básnického jazyka: „Z významovej mnohoznačnosti jednot-

livých básnických prvkov sa v určitej epoche a v istom kultúrnom prostredí aktualizujú vždy iné významy, podľa toho, ako je práve čitateľ disponovaný svojou umeleckou výchovou a osobnými vlohami, aby bol schopný vo svojej fantázii dotvoriť labilné sémantické súvislosti jednotlivých textových zložiek" (9).

Aj v druhom zborníku dôvodím, že v denominačnej funkcii nijaký vedecký termín nemôže vyjadriť celkom adekvátne vlastnosti daného reálneho predmetu. Denominačná funkcia „nie je prostým deiktickým priradením slova k reálnemu predmetu, ale každý termín, nech už vyjadruje aj ten najkonkrétnejší predmet, má nejaký obsah, ktorý formulujeme a oznamujeme pomocou iných termínov tej istej teoretickej štruktúry" (11). V tomto zborníku ďalej ukazujem, že postupom vedeckého skúmania sa adekvácia danej teoretickej štruktúry pod vplyvom nových experimentálnych skúseností a objavov stále viac komplikuje, a práve tak aj jej sémantická interpretácia sa stáva vždy problematickejšou. V dôsledku toho daná štruktúra podľahne po čase nevyhnutne vývinovým premenám. „Denominačná funkcia termínov, označujúcich reálne predmety a funkcie, nie je teda prostou ostenziou, ako je to pri slovách, ktoré označujú holé kvality percepcii" (11).

O štrukturálne axiologický prístup osnovaný marxisticky som sa v tých časoch pokúsil v štúdiu, ktorá vyšla vo Filozofickom zborníku MS roku 1941. Dôvodím v nej, že každá kultúrna epocha hodnotila ideové prejavy z tých perspektív, ktoré práve uznávala. Z každej teoretickej inštancie sa však zachované texty javia hodnotiteľovi vždy trochu rozdielne a vyzdvihujú sa iné a iné stránky myslenia. V štúdiu ďalej tvrdím, že „uspokojivo interpretovať daný filozofický prejav možno len z hľadiska celkovej kultúrnej štruktúry, ktorej je on organickým členom. Aj takéto pochopenie závisí od práve platnej teórie historickej dynamiky" (10). Ďalej hovorím, že pokiaľ možno, úplné vysvetlenie nejakej filozofickej sústavy si vyžaduje preskúmanie nielen jej písomného záznamu, ale aj jej filiačných súvislostí a celého kultúrneho kontextu. Konštatujem potom: „Štrukturálnymi súvislosťami v širokom zmysle rozumieme vzájomný vzťah jednotlivých kultúrnych radov, ako filozofie, náboženstva, umenia, práva atď." (10). „Jednotlivé dominanty filozofickej problematiky sa z rôznych príčin môžu ľahko ocitnúť na periférii problému a tak isto sa môžu presunúť na ústrednú pozíciu jeho iné zložky. Staré štruktúry sa okolo nových centier filozofickej problematiky reorganizujú a modifikujú. Problémová sféra filozofie závisí od celkového charakteru kultúry, prípadne od sociálnopolitických tendencií doby. Filozofické myslenie je organickou zložkou kultúrno-spoločenskej štruktúry a vyvíja sa vždy v istom zákonitom, hoci aj zložitom vzťahu k ostatným sektorom tejto štruktúry" (10). „Spoločnosť sama je vnútorné rozvetvená a jej vývinový tok vyplýva z napätí jej zložitých funkcií" (10).

O marxistickom osnovaní prístupu k predmetu uvedenej štúdie svedčí celkom jasne aj tento citát: „Mnohé kultúrne oblasti sa vynorili iba priebehom dejín a diferencovali sa zo základnejších aktivít človeka. Takouto základnou aktivitou je tvorba elementárnych existenčných prostriedkov a spoločensky organizačných vzťahov. Kultúrne oblasti, ktoré sa z týchto základných činností diferencovali a sformovali, pôsobia i spätne a ovplyvňujú ďalší vývin samých týchto základných funkcií" (10).

Myslím, že tento citát z roku 1941 zvlášť výrazne svedčí o tom, že už ani túto prvú etapu kryštalizácie koncepcie dialektiky štruktúry v mojom filozofickom vývine nemožno nijako paušálne hodnotiť ako poplatnú nejakému deskriptívnoempirickému a pozitivistickému prístupu.

Roku 1941 vydal som knižnú prácu *Teória vedy*, ktorá je uceleným a pomerne kondenzovaným výkladom mojich dovtedajších teoretickovedných štúdií. Na túto prácu

nadväzuje o rok neskôršie ďalšia moja knižka *Vývin vedeckého myslenia*, v ktorej rozširujem teoretickovednú problematiku o dialektickovývinovú dimenziu. Zvlášť podrobne v nej rozoberám dialektiku teórie a praxe, nadväzujúc na svoje staršie štúdie. V tejto knižke sa po prvý raz usilujem precizovať aj pojem imanentnej zákonitosti ako výraz svojprávneho špecifika vnútornej dialektiky danej sféry reality. To znamená, že „nijaký vonkajší impulz nechádza do tohto špecifika ako taký, ale že ono naň reaguje svojzákonne. Imanentný vývin teda predpokladá aj isté medzioblastné napätia” (15). Zdôvodňujem tu ďalej, že každá jednotlivá sféra biotickej reality ako relatívne samostatný sektor celkovej biotickej štruktúry podlieha neustálym dialektickým premenám tak vo svojej vlastnej špecifickosti, ako aj vzhľadom na ostatné biotické sféry.

Problémy tejto práce ďalej rozvíjam a v niektorých ohľadoch prehľbujem v rozsiahlej štúdii o zákonitostiach vývinu, ktorá vyšla vo Filozofickom zborníku MS roku 1943. Knižka i štúdia mali vo vtedajšom ideovokultúrnom milieu celkom mimoriadny ohlas a podnietili mnohé rozsiahle diskusie a ostré polemiky. Aj štúdia o predpokladoch prírodovedného poznania z roku 1942 sa úzko prepletá s problematikou monografie o vývine vedeckého myslenia. Napokon na túto problematiku organicky nadväzuje aj gnozeologická štúdia, ktorá vyšla v Slovenských pohľadoch roku 1943. Znovu v nej zdôrazňujem historickú podmienenosť charakteru všetkých našich empirických poznatkov. Zároveň však vyzdvihujem, že „skutočnosť poznávame časom vždy hlbšie a úplnejšie, vďaka dialektickej súhre praxe a teórie” (16). „Reálny obsah teoretických štruktúr závisel vždy od dosiahnutého stupňa poznania skutočnosti. Mnohé termíny, dodnes používané, prekonalí cez stáročia neraz aj veľmi podstatné sémantické zmeny. Hlbšie a prenikavejšie chápanie sveta uskutočňuje sa len stáročným radom peripetií dialektiky praxe a teórie” (16).

V tých rokoch som venoval v Slovenských pohľadoch (1942) osobitnú pozornosť priamo aj vzťahom vedy a spoločnosti a svoje vývody som osnoval analýzou hlavných historických epoch. Okrem iného upozorňujem v tejto úvahe, napísanej v podmienkach klérofašizmu, že v dejinách „sa neraz absolutisticky chápali a hypostapovali číre fikcie, ak boli zdôvodnené spoločensko-emocionálne” (13). Štúdia napokon vyúsťuje do konštatovania, že konvergenciu vedy môže zaručovať v značnej miere i jednotná duchovná superštruktúra ako produkt dialektiky spoločenského vývinu a pozitívneho poznania.

Definitívnym zavŕšením tejto prvej etapy utvárania koncepcie dialektiky štruktúry je vlastne až monografická práca *Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie* (vytlačená roku 1944 s vŕočením 1945). V tejto knihe pokúsil som sa o štruktúrálnu analýzu celkom konkrétneho dejinného materiálu, t. j. o rozbor revolučného prerodu spoločensko-kultúrnej štruktúry Anglicka 16. a 17. storočia. Ukazujem tu, ako „Baconovo dielo vyrastá z istého nesúzvuku medzi myšlienkovou tradíciou a potrebami determinovanými zmenou existenčnej sféry. Zotrvanosť myšlienkového odkazu i snaha ju zahatať, mimovoľné podliehanie ideovej tradícii i úsilie zbaviť sa jej a obrodíť vedecké myslenie, vplyv aristotelovskej filozofie i energický pokus skonštruovať nový nástroj vedeckého skúmania, neuvedomené preberanie istých zakorenených racionalistických predsudkov i vehementné zdôrazňovanie skúseností a experimentu ako jediného prameňa poznania, všetky tieto protiklady sa markantne prejavujú vo filozofickej tvorbe Fráncisa Bacona” (18).

Otázke vzťahov vedy a spoločnosti venoval som osobitnú pozornosť aj v prvých rokoch po oslobodení. Tu sa chcem predovšetkým odvolať na svoj referát o poslaní humanitných vied na Slovensku, ktorý som predniesol na zjazde umeleckých a vedeckých pracovníkov v Banskej Bystrici koncom augusta roku 1945. Zdôrazňujem v ňom okrem iného, že jednotlivé ohniská, ústavy vedeckej tvorby a výskumné laboratória, ktoré sú navzájom v stále užšom kontakte, existencie závisia od spoločenských potrieb. Ak spoločnosť zužitkováva výsledky bádania, predkladá vede tiež nové problémy, ktoré treba riešiť. Opätovne vyzdvihujem, že veda, používajúca „dialektickú metódu skúmania, nemôže mať statický a racionalistický charakter, ale je otvorenou štruktúrou s možnosťami ďalších teoretických výbojov“ (18). Treba si pritom zároveň zachovať aj „citlivý vzťah k základným faktorom spoločensko-kultúrneho vývinu“ (19).

Aj ďalšie štúdie, uverejnené roku 1946, orientujú sa predovšetkým na otázky štruktúrálnej dialektiky vedeckej tvorby a na otázky jej poslania v oslobodenej vlasti. V týchto štúdiách okrem iného vyslovujem tiež varovanie, že „ak je určitá pluralita výskumných a pracovných postupov jedine plodná pre vedecký rozvoj, vymýšľanie ľubovoľných metód a nespútaná imaginácia vo vede prestáva byť vlastne vedeckou tvorbou“ (20).

Ďalej tu ukazujem, že síce nemožno vyčerpávajúcim spôsobom pojmy postihnúť celú a plnú skutočnosť, i keď je subjekt poznania koniec koncov produktom tej istej reality, ktorú poznáva, jednako sa teoretickoprakticky postupne vždy prenikavejšie zmocňujeme tejto reality. Ďalej tu konštatujem, že súčasné syntetizujúce snahy vo vede sú plne odôvodnené, pretože „cesty jednotlivých vedných odborov pri všetkej špecializácii sa opäť stretávajú prostredníctvom nových, hraničných zón poznania, na ktoré sa tradičné línie vedy diferencovali a rozvetvili“ (22).

Z príležitosti 50. výročia smrti F. Engelsa napísal som knižku *Engels ako filozof*, ktorá vyšla roku 1946. Ukazujem v nej, ako celý svet je sústavou prenikajúcich sa, organicky súvisiacich a zároveň protirečivých vzťahov. Zdôrazňujem ďalej, že základným predpokladom dialektického skúmania je prihliadanie na súvislosti všetkých reálnych zložiek daného predmetu alebo oblasti s inými predmetmi a oblasťami, pretože nijaký konkrétny jav nie je izolovaný od iných javov a nejako s nimi organicky súvisí. A tak napríklad pojmy masy, energie, času, priestoru atď. nemožno traktovať izolovane a nezávisle od seba, ale vo vzájomných súvislostiach. Zároveň treba prihliadať na vnútorné dynamické zákonitosti reálnych javov. Dynamická štruktúra, ktorou je svet, je sieťou stálych napätí s rozmanitými a kolísajúcimi intenzitami a formami. „Reálna skutočnosť je teda organickou štruktúrou predmetných súvislostí a podmieneností, a to štruktúrou dynamickou, plnou pohybu a dialektických tenzií, v ktorej sa jednotlivé konkrétne javy ustavične menia, vyvíjajú, vynárajú a znikajú“ (23). Predmety a fakty sú relatívne stále uzly vzájomného a protirečivého pôsobenia kvalitatívne nekonečne rozmanitej skutočnosti.

V tejto práci ďalej rozvíjam tézu, že platnosť našich poznatkov je podmienená, súc vždy výrazom dosiahnutej etapy dialektiky teórie a praxe.

Završením môjho dovtedajšieho úsilia o výstavbu koncepcie dialektiky štruktúry je kniha *Problémy noetiky*, ktorá vyšla roku 1948. Ak moje práce do roku 1943 boli podnecované mnohými výsledkami dialektickoštruktúrneho bádania v zahraničí v rokoch pred druhou svetovou vojnou, *Problémy noetiky* boli inšpirované ideami *štruktúrálnej gnozeológie a ontológie* rozvíjanými až do roku 1947.

V nasledujúcich riadkoch načrtnem niektoré podstatnejšie závery tejto mojej knižnej práce.

Pokúsil som sa v nej obhájiť predovšetkým principiálnu tézu, že „intelekt je orgánom chápania vzťahov, súvislostí a funkcií, a empirické pojmové kategórie teda vyjadrujú špecifickým spôsobom štruktúrne a funkčné *vzťahy* skutočnosti” (24).

Sám pôvod vedomia, chápania, myšlienkovej činnosti má korene vyslovene praktické: „Inteligencia sa rozvíjala z konkrétnych a praktických motívov a nie so zreteľom zachytiť existenciálnu podstatu skutočnosti” (24). Z toho vyplýva, že racionálne „môžeme postupom času diferencovanejšie a adekvátnejšie zachycovať reálnu štruktúru atómu, vyjadrovať v stále dokonalejších teoretických modeloch funkčné vzťahy a tenzie jednotlivých zložiek reálneho atómu a tieto vzťahy postihovať v stále priliehavejších transpozíciách, ako aj ďalej ich rozvíjať, no zostávame pritom vždy v oblasti špecifickej siete pojmových vzťahov” (24).

A tak otázka *existenciálnej* (t. j. *ontickej* a nie *ontologickej*) podstaty je nahradená otázkou konkrétnych vzťahov. „Z diferencií v oblasti vnemov usudzujeme na diferencie reálneho podnetu, i keď *existenciálna* podstata podnetu nám uniká” (24).

V práci ďalej dokazujem, že „otázku psychogenézy logicko-matematických vzťahov neslobodno zamieňať otázkou ich formálno-analytickej povahy, ktorou sa špecificky vyznačujú. Ich vývin, utváranie a diferencovanie zvyknú stimulovať spravidla impulzy z názornej a praktickej sféry, no to sa vzťahuje iba na ich inštrumentálnu povahu a upotrebitelnosť” (24).

V ďalšej súvislosti pokúsil som sa o takéto principiálne rozlišovanie vetných kategórií: „Pokiaľ uvažujeme o expresívnej funkcii výrokov, dotýkame sa otázok evidencie obsahu vedomia, pokiaľ uvažujeme o ich indikatívnej funkcii, otázok pravdivosti a pokiaľ o formálno-logických vlastnostiach viet, otázok ich správnosti” (24).

V nadväzovaní na svoje rané práce opätovne, ale dôslednejšie tu dokazujem, že „nemožno prísne overiť ani nijaký singulárny empirický výrok, pretože aj on má neobmedzenú triedu konzekvencií svojej kategórie konkrétnosti, ktoré konštituuju jeho obsah a reálny význam” (24). „Kedykoľvek konfirmujeme niektorý empirický výrok, nekonzfirmujeme ho v jeho izolovanosti, pretože každý takýto výrok určitým spôsobom *štruktúrne súvisí* s ďalšími výrokmi danej sústavy poznatkov. Každý takýto výrok okrem toho obsahuje aspoň jeden pojem a obsah tohto pojmu je určený širším kontextom danej sústavy poznatkov” (24).

V súvislosti s týmto konštatovaním v práci potom ukazujem, že „až keď mám možnosť nejakú reálnu entitu pojmove analyzovať — a to je podmienené diferencovanou a racionálnou skúsenosťou — prejaví sa jeho empirický obsah a mám možnosť tento svoj poznatok začleniť do sústavy príslušných empirických výrokov... Empirické poznanie je racionálnou konštrukciou, ktorou vyjadrujeme diferenciáciu a zákonitosti reálneho sveta” (24).

Pokiaľ ide o vývinovú dialektiku vedy, tvrdím, že „vo vede snažíme sa utvárať a prehľbovať teoretické štruktúry v náležitej súhre s experimentálnou a životnou praxou. Je to proces dialektický. Rozhodujúcou inštanciou vo vedeckom vývine je vždy konkrétny materiál skúmania” (24). „Rozpor medzi novoodhalenými faktami a dosiaľ platnými poznatkami sa vynára vždy vtedy, keď sa prekračujú hranice aplikability týchto poznatkov” (24). Pokiaľ ide o teoretické rekonštrukcie dosiaľ uznávaných „vedeckých sústav v nižších *štruktúrnych rovinách* a pokiaľ nezasahujú do samých axiém danej štruktúry, voľnosť imaginácie je kontrolovaná a regulovaná zreteľom na koherenciu systému. Kedykoľvek sa však vynorí vo vedeckej praxi nejaký závažnejší konkrétny poznatok, ukáže sa, čo je účelnejšie: či zložitejší výklad pomocou

hypotéz ad hoc, alebo rekonštrukcia celej stavby. Po určitom čase je však vždy prakticky nevyhnutné riešenie druhou alternatívou. Každú teóriu čaká v budúcnosti osud prestavby ako dôsledok dialektického procesu vedeckého poznania" (24).

Teda „iba dialektika nás uchráni od skeptického relativizmu, ako aj od každého dogmatizmu abstraktnej istoty" (24). „Problém vedeckej pravdy možno zodpovedne stavať nie staticky, ale dynamicky, t. j. v zmysle smerovania k dokonalej pravde v dialektike teórie a praxe" (24). To znamená, že „čím diferencovanejšie a hlbšie sa stáva vedecké poznanie v dialektike teórie a praxe, tým plnšie a adekvátnejšie odráža zákonitosti reálneho sveta" (24). Jedine poznatky, ktoré sú plodom teoreticko-praktickej dialektiky, sú principiálne schopné adekvátne zvýrazňovať „hlbokú štruktúru objektívnej skutočnosti" (24).

Utváranie empirických teórií a pojmových kategórií „je koniec koncov determinované praxou a sleduje praktický cieľ. Teda s pojmom vedeckosti sa neznáša nijaký dogmatizmus a nijaký absolutizmus. Pre vedu chápanú z hľadiska vývinu ako otvorené štruktúry poznania, ktoré v dialektike teórie a praxe sa postupne zdokonaľujú, celkom vystačí *postulát objektívnosti* poznatku. Objektívne poznatky nie sú dogmaticky bezpečné, ani relativisticky náhodné" (24).

V ďalšom kontexte osobitne zdôrazňujem, ako to vyplýva z predchádzajúcej argumentácie, že „veda nie je konglomerátom jednotlivých poznatkov, ale ich logickým súvisom. Preto vravíme, že vedecké poznatky nie sú izolované, ale tvoria *štrukturálne komplexy*" (24). Celý tento rozbor a dôvodnenie vyúsťuje napokon do tohto — ako sa domnievam závažného — tvrdenia: „Moderná veda nie je magazínom hotových a definitívnych poučiek, ale otvorenou sústavou poznatkov, ktoré sa *dialektikou teórie a praxe postupne zdokonaľujú a prehlbujú* a takto lepšie využívajú v aplikácii na rozličné praktické úlohy, ktoré sa denne vynárajú v spoločensko-kultúrnom prostredí" (24).

V práci ďalej ukazujem, že tak ako vôbec celá konkrétna a materiálna realita, ani „ľudská spoločnosť nie je nijakou homogénnou realitou ani mozaikou jednotlivých inštitúcií, ale ich živou, diferencovanou a premenlivou štruktúrou. Jednotlivé zložky tejto štruktúry sú síce kvalitatívne špecifikované, no nachádzajú sa v neustálych *súvzťahnostiach a protikladoch*, ktorých intenzita stále kolíše. Tieto interné štrukturálne vzťahy a tenzie determinujú utváranie a vývinové smerovanie tak celej ľudskej spoločnosti, ako aj všetkých jej zložiek... Kedykoľvek kvantita štrukturálnych tenzií dosiahne isté kritické maximum, značí to kvalitatívny prelom štruktúry" (24).

Pokiaľ ide napokon o kultúrny rozvoj, podobne ako v štúdií o metóde dejín filozofie z roku 1941 aj v *Problémoch noetiky* roku 1948 zdôvodňujem, že „hlavným determinantom sociálneho pokroku je tvorba základných existenčných prostriedkov, ktoré sú limitatívnym predpokladom rozvoja sociálnych a kultúrnych kvalít vyššieho značenia" (24). A preto aj pokiaľ ide o vedu „pri všetkej zložitosti, pri všetkých zvláštnostiach a zdanlivej výlučnosti vedeckej tvorby, jej rozvoj vcelku závisí od vývinu celej spoločensko-kultúrnej štruktúry a primárne od dejinnej línie vzostupu základných existenčných síl a zriadení, ak ho skúmame z istého časového odstupu a ak máme na zreteli celé dejinné epochy" (24).

Tretia etapa

Filozofická aktivita nasledujúcich rokov sa orientovala vcelku na ideovopolitické otázky určované nástojčivými potrebami upevnenia a rozvoja ľudovodemokratického spoločenského zriadenia. Počnúc rokom 1956 začali sa postupne utvárať podmienky

aj pre základný výskum v oblasti gnoezológie a ontológie v nadväzovaní na pozitívny odkaz uplynulých rokov. V bibliografii k tejto retrospektívnej štúdií uvedená práca o dialektike a vede, uverejnená v Slovenskom filozofickom časopise roku 1957, sa zámerne usiluje nadväzovať na tento odkaz a prizerá zároveň na niektoré novšie podnety v progresívnej filozofickej tvorbe vo svete. Aj v ďalších štúdiách z konca 50. rokov som sa snažil prehĺbiť a rozviesť svoje staršie formulácie. Tak napríklad v úvahe o kategórii štruktúry tvrdím, že „každý predmet so svojimi vlastnosťami a kvalitami možno definovať len prostredníctvom vzájomných časovopriestorových vzťahov. Tieto súvislosti a vzťahy vyjadrujú konkrétny spôsob bytia všetkých udalostí a vecí objektívnej reality” (27). V inej práci snažil som sa dôslednejšie rozviesť svoju už staršiu tézu, že niet nijakej ultimnej podstaty *empirického* bytia: „Na každom stupni vývinu vedy vždy ostáva pre vedecký výskum ešte čosi základnejšie a hlbšie, vždy sa objavujú fundamentálnejšie štrukturálne súvislosti materiálneho sveta” (28). Zároveň tu tiež vyzdvihujem, že požiadavka maximálnej desubjektívizácie poznatku implikuje celý komplex prístupov k objektu skúmania: „Iba syntéza viacerých aspektov (i svetonázorového postoja) nás uschopňuje adekvátnejšie pochopiť analyzovaný predmet, pokiaľ ide o jeho základnejšie a podstatnejšie štrukturálne súvislosti a kvality. Uplatňovanie celého komplexu aspektov — zdôvodnených diferenciaciou príslušnej širšej vednej oblasti — pomáha eliminovať prílišnú závislosť daného objektu od subjektívneho faktora pozorovania a skúmania” (28).

Okolo roku 1963 pokúsil som sa potom v sérii prác syntetizovať výsledky svojich dovtedajších štúdií. Vychádzam v nich z tézy, že objektívne dialektickoštrukturálne zákonitosti vyjadrujú *spôsob* existencie každého materiálneho objektu. Vzájomnými väzbami a pôsobením a pohybovými zákonitosťami hmoty, jej vnútornou dynamikou a rozpormi je vyjadrený spôsob jej existencie.

V týchto štúdiách opätovne a mnohostranne sa pokúšam zdôvodniť, že jednotlivé vývinové etapy vedeckého poznania sa vyznačujú teoretickým postihnutím vždy hlbších rovín skúmanej oblasti skutočnosti a že podstata skutočnosti nemá nijaký absolútny základ. Na každom vývinovom stupni vedy sa konečnými entitami javia tie zložky štruktúry, ktorých subštruktúru ešte nepoznáme. O základných entitách uvažujeme iba z hľadiska určitej podstatovej roviny ako o relatívne stálych prvkoch: „Vlastnosť elementárnosti závisí od určitého zorného uhla, determinovaného danou kvalitatívnou rovinou, dialektickoštrukturálnou väzbou” (34). Z tohto aspektu usilujem sa spresniť aj svoju staršiu formuláciu kategórie kvality: „Kvalitatívna určenosť predmetu alebo javu je vždy prejavom určitej roviny jeho podstaty” (32). V neskorších prácach podrobnejšie zdôvodňujem, že v hlbších oblastiach reality pre ich kvalitatívne odlišný charakter treba aplikovať nové spôsoby skúmania, odlišné od dovtedajších. Tieto spôsoby a špecifický pojmový aparát adekvátne príslušnej oblasti nemožno jednoducho derivovať z pojmovej štruktúry menej hlbokých rovín skutočnosti, ako sa domnievala mechanistická veda. Súčasne pripomínam, že kategóriu kvality treba chápať ako výraz charakteristickej jednoty základných črt predmetu, ktoré ho robia relatívne (ale len relatívne) stabilným a odlišným od iných predmetov. Kvalita je teda relatívne stabilným efektom protirečivej dynamiky podstaty predmetu, boja jeho vnútorných protikladov. A kvalitatívna zmena je podstatnou zmenou štrukturálnej jednoty daného javu.

Z hľadiska svojej dialektickoštrukturálnej koncepcie po prvý raz v týchto rokoch dôrazne upozorňujem, že všetok pohyb a dianie vyplýva „z rozpornosti *hybných* zložiek každej objektívnej štruktúry” (30). Hybné zložky, rozpornosť, pohyb — sú

momenty toho istého fenoménu. Sama podstata všetkých vecí a udalostí je sama v sebe rozporná.

Ďalej sa tu snažím ukázať, že zmenou hociktorej štruktúrálnej zložky „modifikuje sa aj vzájomný vzťah ostatných zložiek, ich vzájomná tenzia” (34). Možno povedať, že ak zmena zložky určuje zmenu ostatných zložiek a aj štruktúry predmetu, potom je zložka zákonitá. Z toho vyplýva, ako aj konštatujem, že ani určujúca funkcia dominantnej štruktúrálnej zložky nie je jednostranná, ale je vždy podmienená aktivitou ostatných, teda určených zložiek. Aktivita zložky je teda integrujúcim momentom celej štruktúry.

V štúdiách zo začiatku šesťdesiatych rokov po prvý raz sa pokúšam aj zdôvodniť, že treba rozlišovať štruktúry relatívne úzko vymedzené (napríklad niektorý orgán ľudského tela) od širšie určených štruktúr (napríklad ľudský organizmus). O superštruktúre principiálne platia tie isté dialektické zákonitosti ako o užšie vymedzenej štruktúre. Rozlíšenie vnútorných a vonkajších vzťahov nesmieme teda absolutizovať. Podstatné vonkajšie vzťahy a podmienky sú vnútornými alebo imanentnými väzbami dialektickej totality superštruktúry. Možno povedať, že aktivita subštruktúry je integrujúcim momentom superštruktúry. Právom hovoríme o multištruktúrnosti konkrétnej reality.

Z tejto úvahy jasne vyplýva, že aj pojem imanentného vývinu alebo samovývinu je iba relatívny, a to natoľko, nakoľko sú relatívne samostatné jednotlivé špecifické oblasti skutočnosti. „Každý samovývin je začlenený, intímnejšie alebo voľnejšie, do samovývinu širšej oblasti alebo základnejšej roviny” (34). Všetky relatívne autonómne sféry samopohybu sa vzájomne podnecujú a ovplyvňujú. Ak je dynamika subštruktúry integrujúcim momentom superštruktúry, naopak aj širšie štruktúry spoluurčujú povahu a pohybové zákonitosti subordinovaných predmetných oblastí. Avšak na vonkajšie impulzy reaguje každá osobitná štruktúra svojimi špecifickými prostriedkami, teda spôsobom sui generis, ak nemá stratiť svoj podstatný charakter.

V prácach z týchto rokov pokúsil som sa nadviazať aj na svoje úvahy zo štruktúrálnej biológie na začiatku tridsiatych rokov. Rozvádzam tu — orientujúc sa na teoretické jadro problému — svoju dávnu tézu, že dialektickým protikladom entropie ako miery dezorganizácie a neusporiadanosti je negentropia, ktorá sa význačným spôsobom uplatňuje v otvorených sústavách biosféry. Osobitne tu zdôvodňujem aj ďalšiu svoju formuláciu, že len tieto enklávy vzrastajúcej organizovanosti podmieniajú všetok pokrok. V otvorených sústavách môže entropia klesať a práve preto sa tieto sústavy môžu rozvíjať a funkčne diferencovať. Neskoršie, v štúdiu o imanentných zákonitostiach štrukturácie (1968) som napísal, že zdokonaľovanie organizácie určitej funkcie nazývame vývinovým procesom. Z komplexnejšieho hľadiska javí sa však vývinový proces ako progres, iba ak podnecuje a prispieva k širšie vymedzenému pohybu. Rozpory, ktoré sú imanentné živým štruktúram, bývajú podnecované premenlivosťou ich externých súvislostí, ich začlenenia do nadradených štruktúr. Pretože živá štruktúra, ktorá má byť vývinove zasiahnutá, prejavuje vždy istú relatívnu stabilitu a zotrvačnosť, evolučná dynamika sa prejavuje viac-menej radikálnymi štruktúrnymi mutáciami.

Okrem toho znova a novou argumentáciou snažím sa osvetliť dialektické zákonitosti vývinu vedeckého poznania: teoretická štruktúra určuje smer konkrétneho vedeckého bádania a výsledky vedeckého výskumu sa vždy po čase dostávajú do rozporu s príslušnou teóriou; tento rozpor si napokon vynucuje prehlbenie a prestavbu dosiaľ platnej teórie, ktorá sa potom obyčajne stáva medzným prípadom novej, hlbšej a všeobecnejšej teórie. Úlohy skúmania skutočnosti sa prehľbujú zdokonaľením danej

teórie, vyvolaným vice versa novými výsledkami konkrétneho bádania. Štruktúru objektívnej reality, jej podstatné zákonitosti, funkčné vzťahy a tenzie zachycujeme v dialektike vedeckého poznania stále dokonalejšími teoretickými modelmi a vystihujeme ich v stále priliehavejších pojmových transpozíciách. Jednako na každej rovine podstaty skutočnosti vždy ostáva pre vedecký vývin ešte čosi základnejšie, hlbšie subštruktúry reality, do ktorých postupne prenikáme. — Táto úvaha mala byť príspevkom k problematike predstihu základného teoretického bádania pred aktuálnymi požiadavkami praxe.

Pretože z času na čas sa vyčítajú štrukturálnemu bádaniu sklony k pozitivizmu a idealizmu, pokladal som za užitočné vyhlásiť — ako už neraz aj predtým — toto: „Keď hovoríme o štrukturálnych väzbách a nemáme sklúzať na platformu pozitivizmu, opierame sa zároveň o materialistický svetonázor a uvedomujeme si, že vývinom vedy objavujeme *nepoznané spôsoby bytia* a vlastnosti hmotných objektov“ (34). Vždy teda jestvuje možnosť ďalších kognitívnych výbojov a vždy jestvuje možnosť odporu reality, ktorý svojou praktickou aktivitou prekonávame. Zároveň som pripomenul, že postupne sa vyvíja, diferencuje a spresňuje aj sám materialistický svetonázor na platforme nových skúseností a poznatkov. Vedecký svetonázor, ako hovorím, je len preto vedecký, že sa postupne obohacuje rozvojom vedeckého poznania a spoločenskej praxe.

V prácach z polovice šesťdesiatych rokov venoval som spod zorného uhla dialektickoštruktúrnej koncepcie pozornosť niektorým otázkam gnozeológie i ontológie. Znova som v nich poukazoval na odôvodnenosť striktného rozlišovania syntaxe ako teórie formy a sémantiky ako teórie významu, t. j. na odôvodnenosť presného rozoznávania neinterpretovaných formálnych systémov a ich interpretácie (i. e. oblasti aplikovanej logiky). V súvisi s tým som upozornil, ako R. Carnap aj vo svojich novších prácach vyznáva „osobitnú úlohu sémantiky v metodológii vedy ako teórie interpretovaných formálnych systémov, napr. axiomatických systémov vo fyzike“ (40). V súlade s týmto stanoviskom Carnap práve tak ako B. Russell prísne rozlišoval logické a non-logické konštanty a logickú a faktovú pravdu. Napokon som tu pripomenul, ako Carnap na rozdiel od vulgárneho konvencionalizmu právom upozornil, že princíp tolerancie sa vzťahuje iba na výber jazykovej štruktúry a nie na obsah syntetických (faktových) výrokov. To znamená, že pri poznávaní faktov sa uplatňuje aj nekonvencionálna zložka.

V ďalšej štúdii z týchto čias na základe novších konkrétnych materiálov poukazujem na dejinnú podmienenosť poznatkov vedy a hovorím, že „poznať predmet v jeho hlbinej podstate znamená pojmove sa zmocniť vnútorných rozporov a interakcií jeho konštitutívnych zložiek“ (41).

Osobitnú pozornosť som vtedy venoval aj kritériám klasifikácie vied a vzťahu vedy a filozofie. Pre súčasnú vedu je príznačná medziodborová komunikácia a kooperácia jednotlivých disciplín. Význam problematiky interdisciplinárneho prístupu rastie aj v súvisi s vytyčovaním komplexných bádateľských úloh. Z hľadiska nových vedeckých objavov vystupuje dnes naliehavo aj problematika hraničných vedných zón a disciplín. Cesty vedných odborov pri všetkej špecializácii sa stretávajú prostredníctvom nových, hraničných zón poznania, na ktoré sa tradičné línie občas rozvetvujú. Všetky disciplíny poznania majú z hľadiska svojho vertikálneho členenia svoju teoretickú superštruktúru. Tieto úvahy uzavieram konštatovaním, že „nijaký vedný odbor nie je úplne autonómny, a preto treba pri jeho rozvíjaní patrične prihliadať na štrukturálne zákonitosti ostatných, najmä susedných odborov, ako aj na teoretické strechy, na filozofiu (vedeckú). Vo filozofii sa uplatňuje totalitný aspekt skutočnosti, i keď

skúmame hoci len parciálnu stránku reality. Filozofické kategórie vyjadrujú jednotlivé univerzálne stránky totality sveta" (41).

V tomto čase (1965) začal som rozvíjať sériu úvah vychádzajúcich z tézy, že otázka samej objektívnej existencie, existenciálnych nositeľov je otázkou nezávislosti od vedomia. Tieto úvahy, ako ešte podrobnejšie doložím, vyústili do striktného rozlišovania kategórií ontického a ontologického bytia.

Proti niektorým snahám chápať a vysvetľovať štrukturologiu iba z redukovaného systémového aspektu zdôraznil som roku 1966 veľmi naliehavo, že systémový aspekt nevyhnutne musí zahŕňať a integrovať genetický a imanentne vývinový zreteľ: „Systémový aspekt rešpektujúc dialektickoštruktúrny prístup ani nemôže ignorovať genetický a historický moment skúmaného javu" (43). Ďalej upozorňujem, že systémové hľadisko neznačí ani izolovanosť od mimooblastných podnetov, a teda ani ideologických, a že možno právom hovoriť len o relatívnej autonómnosti špecifických štruktúr.

Ak hovorím, že pojem štruktúry je výrazom jednoty nevyhnutných a teda podstatných vzťahov a zákonov objektu, zároveň prizvukujem, že „jednota vnútorných protirečivých črt predmetu vyjadruje štruktúru predmetu z hľadiska jeho utvárania, jeho vnútornej dynamiky, jeho samovývinu" (44).

V tých časoch venoval som z platformy dialektickoštruktúrneho prístupu sústavnejšiu pozornosť aj axiologickej problematike. Upozornil som, že ak konkrétne empirické fakty apercipujeme vždy len prizmou existujúcej a vymedzenej teoretickej štruktúry, rovnako napríklad aj umelecký artefakt percipujeme prizmou špecifickej a svojzákonnej štruktúry axiologického prístupu. Tak ako vo vede daný poznatok je výsledkom dialektickej oscilácie objektu a teoretického postoja, aj v umení oscilácia artefaktu a estetického prístupu determinuje danú estetickú hodnotu. Artefakt musí byť principiálne schopný vyvolať nehmotný estetický korelát v povedomí recipienta. Každý fakt alebo umelecký artefakt môže obsahovať celú množinu štruktúr, čiže môže sa manipulovať plurištruktúrne. „Percipient (estetický subjekt) alebo apercipient (gnoseologický subjekt) recipuje raz jednu, raz inú z množiny virtuálnych štruktúr" (53). Pri recepcii diela sa jeho imanentné štruktúrne danosti uplatňujú variabilne podľa ideovej a estetickej orientácie recipienta, determinovanej širším spoločensko-kultúrnym kontextom. Hodnotové kritériá sú určované etickou, estetickou atď. štruktúrou, príznačnou pre danú historickú epochu: „Každá epocha sa vyznačuje určitou optikou hodnotenia, prezentuje sa dobove vyznávanými hodnotiacimi meradlami (sociálnymi, etickými, kultúrnymi)" (41). Pokiaľ ide o tzv. večné hodnoty, hovorím, že sú natoľko diferencované a integrujú toľko stimulov zo súčasnosti i z minulých vekov, že sú vždy svojím spôsobom živé a vždy na iný spôsob, podľa konkrétnej dejinnej situácie. Veľké kultúrne epochy sú schopné zvlášť bohate prejavovať svoju štruktúrnú multidimenzionalitu. Rozličné recepcie niektorého artefaktu v priebehu času (napríklad barokový alebo klasicistický Shakespeare) akcentujú vždy iné a iné štruktúrne dominanty. Zároveň som pripomenul, že je otázkou teoretického poznania postihnúť zákonitosti, zákonité determinanty historickej podmienenosti samých hodnotiacich aspektov. Pravda, vyvíja sa, diferencuje a prehľbuje aj generálny teoretický prístup. To je otázka dialektiky vedeckého poznania.

Moje štúdie z polovice šesťdesiatych rokov vyústili do ucelenej verzie v podobe knižnej práce o štrukturácii a apercepcii konkrétneho, ktorá vyšla roku 1966. Z tejto práce chcem v súvislosti s problematikou imanentného vývinu zvlášť vyzdvihnúť zistenie, že kedykoľvek sa určitý štruktúrny celok (dialektickoštruktúrna jednota) už dostatočne rozvinie, integruje vonkajšie podmienky svojho vzniku do svojho vlastného vývinu. Vo vývinovom vyzrievaní a diferencovaní sa v štruktúre čoraz

výraznejšie prejavuje to, čo je podstatné a zákonité, a dištancuje sa od náhodných a irelevantných momentov tohto procesu. A tak hovorím — a myslím, že je to dôležité konštatovanie — že vonkajšie podmienky vzniku určitého dialektického celku sú iba *prehistoriou* tohto celku: „Keď sa však už hociktorá dialektická totalita plne rozvíja, integruje vonkajšie podmienky svojho vzniku do svojho vlastného vyvinu“ (44). Teda vonkajšie stimuly daná konkrétna dialektická štruktúra spracúva, asimiluje a integruje v duchu svojich imanentných zákonitostí. Ak je napríklad človek produktom spoločenských vzťahov, je zároveň ich tvorcom: svojou aktívnou prácou asimiluje a integruje vonkajšie podnety, a takto rozvíja štruktúru svojej špecifickej ľudskej existencie.

Funkciou vedeckého poznania môže byť len postihovanie vlastností (spôsobov alebo foriem existencie) reality, a preto hovorím, že niet iného poznania ako empirického. V knižnej práci o problémoch filozofie z roku 1970 hovorím, že empirické pojmové kategórie vyjadrujú špecifickým spôsobom štruktúrne, funkčné, pohybové a dialektické vzťahy skutočnosti. Vedecká empiria však nie je nijaká bezduchá a mimateoretická deskripcia. „Niet iného poznania ako empirickoštruktúrneho, a to v hraniciach medzi celkom univerzálnymi výpovedami až po celkom špeciálne výpovede“ (53). Už determinácia takými základnými kategóriami, ako je čas a priestor, týka sa *empirického* sveta, t. j. *kvality* bytia, a nie bytia v holom existenciálnom zmysle (byť mimo môjho vedomia). Preto hovorím, že dialektickoštruktúrny prístup modernej empirickej (hlbinno-empirickej) vedy k postihovaniu konkrétneho bytia implikuje opis vzájomného introštruktúrneho pôsobenia. Znovu tu podčiarkujem, že „spôsob bytia je určený štruktúrnymi väzbami a vzájomným pôsobením“ (58). Empiricko-prakticky charakterizované bytie, to je hmota jednotlivých konkrétnych vedných disciplín a to je aj hmota ontológie. Pokiaľ ide o ontológiu ako o filozofickú disciplínu, tvrdím, že je to „univerzálna veda o celkovej charakteristike bytia prostredníctvom najvšeobecnejších kategórií filozofie“ (48).

V poslednej fáze kryštalizácie svojej dialektickoštruktúrnej koncepcie pokúsil som sa v sérii štúdií predovšetkým o hlbšie a sústavnejšie filozofické osnovanie kategórie štruktúry. Bezprostredne ma k tomu nútili niektoré paušálne útoky — opäť po dvadsiatich rokoch — oproti dialektickoštruktúrnej bádateľskej orientácii vo vede a filozofii.

O čo mi išlo v týchto štúdiách z posledných rokov? Predovšetkým usiloval som sa o jasné a zásadné rozlišovanie gnozeologickej otázky samého bytia (existenciálna referencia), t. j. o otázku existenciálnej nezávislosti objektívneho sveta od vedomia a ontologickú otázku charakteristiky bytia prostredníctvom filozofických kategórií. Upozornil som zároveň, že práve klasici marxistickej filozofie definovali pojem hmoty ako *filozofickú* kategóriu v rámci *základnej* gnozeologickej otázky práve len vo vzťahu k vedomiu a že jasne a zreteľne poukazujú na jedinú „vlastnosť“ hmoty, s uznaním ktorej je spojený filozofický materializmus, totiž na „vlastnosť“ byť objektívnou realitou, existujúcou mimo nášho vedomia. Odôvodnene teda rozlišujeme hmotu (ontické bytie) ako filozofickú kategóriu a hmotu (masu, ontologické bytie) ako empirickú (hlbinne empirickú) kategóriu.

Predmetom ontológie sú univerzálne stránky hmoty vo zmysle masy alebo látky. Ontologický aspekt masy poukazuje na nevyčerpatelnosť jej vlastností, väzieb a vzájomného pôsobenia.

V štúdiu o kategórii bytia snažím sa zdôvodniť, že od ontického bytia treba zásadne rozlišovať empirickú (objektívno-subjektívnu) skutočnosť s celou jej nevyčerpatelnou hlbinnou diferenciaciou. V rámci empirickej skutočnosti alebo objektívnej

či predmetnej skutočnosti realizuje sa dialektická oscilácia medzi dvoma pólmi, t. j. vlastným empirickým objektom a zároveň predmetnou praxou a medzi empirickou teóriou. A hovorím, že „bytie pre nás je predmetnou empiriou, rezultátom vzájomného pôsobenia ontickej reality a ľudského subjektu. Spredmetnenie je prechod ontických objektov do formy empirických objektov. Ontické bytie nezávislé od nášho vedomia sa v dialektike poznania a praxe stáva z »veci osebe« »vecou pre nás«” (62). Iba »vec pre nás« môže mať pojmový korelát. Vôbec platí, že poznanie, prax, vedecký progres sú možné preto, že bytie nie je chaotické, ale že je nejakým spôsobom zákonité a že túto zákonitosť evidujeme v dialektickom procese spredmetňovania, pokrokov praxe a empirického poznania.

Vo svojich posledných prácach, najmä v štúdií o kategórii bytia a v kritickej stati o niektorých filozofických otázkach dneška poukazujem aj na niektoré najnovšie sovietske *kolektívne* a *oficiálne* dokumenty, ktoré sú v zásadnom súlade s mojou koncepciou dialektiky štruktúry. Práve o týchto mojich prácach bola uverejnená v týchto dňoch takáto glosa: Tí niektorí spomedzi nás hľadali a hľadajú medzi sovietskymi učencami — filozofmi najmä tých, ktorí im dávali alebo ktorí by im dali za pravdu.

Niektorí filozofi u nás tvrdia, že negovanie substančného chápania reality značí negovanie vedy. Ako je známe, kategóriu substancie sa v dejinách filozofie označoval nositeľ vlastností. Nesmieme však ignorovať, že nositeľ nemôže byť amorfný, teda *prakticky a kognitívne nepostihnuteľný*, že aj on musí byť *časovo-priestorovo určujú* a že tým má vnútornú štruktúru a imanentné pohybové rozpory. V zápornom prípade by tzv. elementárny, nositeľ pri vonkajších podnetoch mohol najviac meniť iba svoj mechanický pohyb. Ak by sme kategóriu substancie predsa len chceli zachovať, mohli by sme ju chápať len ako jednotu diferenciácie a rozpornej dynamiky objektu, ako imanentnú štrukturálnu dialektiku každej materiálnej entity. Istý náš mladší filozof právom argumentuje, že zavedením princípu dialektického protirečenia do materializmu ruší sa jeho substančné hladisko nemenných a teda neanalyzovateľných entít a zavádza sa východisko protirečivých entít, hladisko vzájomného pôsobenia, čo značí, že sa ruší ontologické hladisko jednosmerného a jednoznačného vzťahu príčina — účinok. Sám Lenin hovorí, že vôbec všetky veci sú samy v sebe rozporné. Teda podstata veci je sama v sebe protirečivá.

Napriek týmto dôvodom, na ktoré podrobne poukazujem vo viacerých štúdiách, vytrvale sa tvrdí (bez konkrétnej argumentácie), že napríklad príčiny krízy v radoch inteligencie okrem iného sú práve v zriekaní sa substančnej ontológie a v podliehaní vplyvom štrukturalizmu. V súvisi s týmto tvrdením sa takisto stretávame s mienkou, že negovanie substanciálneho chápania reality znamená eo ipso aj popieranie kauzálneho určenia vedy a likvidovanie vedy vôbec. Podľa našej mienky, už dávnejšie rozvedenej, kauzálne súvislosti sú práve momentmi dialektiky štruktúry. Vnútorný protirečivý pohyb zahŕňa množstvo kauzálnych pohybov, ktoré sa navzájom prepleťajú, modifikujú a viažu v štruktúre predmetu a konkrétneho procesu.

Dialektickoštrukturálny prístup napokon implikuje, že riešenie ktoréhokoľvek dobového problému treba zakladať na rozbere danej historickej situácie v jej komplexnosti a hlbínnej rozpornosti a že zároveň treba prihliadať na celú štruktúru marxistickej filozofie a na súvislosti a väzby jej zložiek. Ak sa v rozličných dejinných etapách osobitne aktualizujú jednotlivé stránky marxistickej filozofie, treba sa vždy usilovať o súčasné prihliadanie na celú jej stavbu pri riešení ktoréhokoľvek vytýčeného problému.

1. *Spolok pre vedeckú syntézu v Bratislave*, Slovenské smery, 1938
2. *Postavenie vedy na Slovensku*, Panorama, 1938
3. *Moderná vedecká filozofia*, Prúdy, 1938
4. *Otto Neurath a vedecká syntéza*, Prúdy, 1938
5. *Rudolf Carnap a logická syntax*, Slovenské smery, 1938
6. *Dva roky činnosti Vedeckej syntézy v Bratislave* (spolu s M. Bakošom), Elán, 9–10, 1939
7. *Vývin vedeckého myslenia*, Slovenské pohľady, 1939
8. *Z činnosti Vedeckej syntézy* (spolu s M. Bakošom), Elán, 6, 8, 1940
9. *Sémantická povaha jazyka vedeckého a básnického*, Sen a skutočnosť, sborník poézie a umenia, 1940
10. *Metóda dejín filozofie*, Filozofický sborník MS, 1941
11. *Niektoré problémy sémantiky teoretických štruktúr*, Vo dne a v noci, sborník poézie a umenia, 1941
12. *Teória vedy*, 1941
13. *Vzťahy vedy a spoločnosti*, Slovenské pohľady, 1942
14. *Predpoklady prírodovedeckého poznania*, Physiographica Slovaca, 1942
15. *Vývin vedeckého myslenia*, 1942
16. *Niektoré problémy modernej noetiky*, Slovenské pohľady, 1943
17. *Zákonitosti vývinu*, Filozofický sborník MS, 1943
18. *Francis Bacon a rozkvet anglickej filozofie*, 1945
19. *Postavenie kultúrnych vied na Slovensku*, Nové slovo, 19, 1945
(vyšlo aj v Sborníku z I. zjazdu umeleckých a vedeckých pracovníkov, 1946)
20. *Veda v živote spoločnosti*, Kultúrny život, 1946
21. *O jednotu vedy*, Kultúrny život, 1946
22. *Význam dialektiky vo vede*, Nové slovo, 1946
23. *Engels ako filozof*, 1946
24. *Problémy noetiky*, 1948
25. *Dialektika a veda*, Slovenský filozofický časopis, 1957
26. *Tri iniciatívy v dejinách filozofie*, 1959
27. *Die Kategorie der Struktur*, Wiss. Ztschr. d. M. Luther Univ., Ges.-Sprachw. 1960
28. *Podstata a štruktúra*, zborník Otázky dialektiky poznania, 1961
29. *Structure et qualité*, Atti del XII Congr. internaz. di filosofia, 1961
30. *Dialekticko-štruktúrálny zákon*, Sborník Fil. fak. Univ. Kom., Philosophica, 1963
31. *Niektoré vybrané filozofické otázky vedeckého poznania objektívnej skutočnosti*, Otázky marxistickej filozofie, 1963
32. *Struktur und Dialektik*, zborník Das dialektische Gesetz, 1964
33. *Avantgarda 38*, Kultúrny život, 1964
34. *Struktúra a dialektika*, Filozofický časopis ČSAV, 1965
35. *Štruktúra a apercepcia reality*, Slovenské pohľady, 1964
36. *Struktura i dijalektika*, Filozofija, 1964
37. *Problémy, portréty, retrospektívy*, 1965
38. *Zákonitosti imanentného vývinu*, Slovenské pohľady, 1965
39. *K dialektike vedeckého poznania*, Kultúrny život, 1965
40. *Rudolf Carnap*, Filozofia, 1966

41. *Prolegomena k teoretickej a metodologickej problematike humanitných vied*, Filozofia, 1966
42. *Problémy humanitných vied*, Kultúrny život, 1966
43. *Čo čakať od filozofie*, Predvoj, 1966
44. *Strukturation und Apperzeption des Konkreten*, 1966
45. *Živá tradícia slovenskej vedy*, Kultúrny život, 1967
46. *Dialóg*, Echo, 1967
47. *Kapitoly z teórie vedy*, 1968
48. *Bytie a podstata*, Filozofia, 1968
49. *Imanentné zákonitosti štrukturácie*, Romboid, 1968
50. *Integrita tvorby a prekonávanie odcudzenia*, Romboid, 1968
51. *Immanente Gesetzmässigkeiten der Strukturation*, Akten des XIV. Intern. Kongr. f. Philosophie II, 1968
52. *Dialektika štrukturácie a zákonitosti dejín filozofie*, Filosofický časopis ČSAV 1969
53. *K diskusii o štrukturalizme*, Filozofia, 1969
54. *Dijalektika objektu*, Dijalektika, 1969
55. *Dialektika objektu*, zborník Spory o teórii odrazu, 1969
56. *V. I. Lenin — filozof 20. storočia*, Nové slovo, 1970
57. *Filozofický odkaz F. Engelsa*, Nové slovo, 1970
58. *Leninov filozofický odkaz*, Filozofia, 1970
59. *Význam Engelsovho poňatia objektívnej a subjektívnej dialektiky v boji s likvidátormi marxistickej dialektiky*, Nová mysl, 1970
60. *Engels a dnešek*, Filosofický časopis ČSAV, 1970
61. *Problémy filozofie*, 1970
62. *Kategória bytia*, Filozofia, 1971
63. *Niektoré filozofické otázky dneška*, Filozofia, 1971